

DE EMANCIPATIE VAN DE DISSONANTIE
TJEERD ZWINKELS

De emancipatie van de dissonantie

Tjeerd Zwinkels

De relatie tussen beeldende kunst, literatuur, wetenschap
en muziek

'Too many pieces of music finish too long after the end.'

Igor Stravinsky

Inhoud

Proloog

Hoofdstuk I – *Vorbij goed en kwaad*

- *Salome vs Elektra*
- *Het Turijns paard*
- *Dostojevski's gedachtenexperiment*

Hoofdstuk II – *Emancipatie van de dissonantie*

- *Doctor Faustus*
- *1913*
- *Les demoiselles d'Avignon*

Hoofdstuk III – *Van het urinoir naar 4'33"*

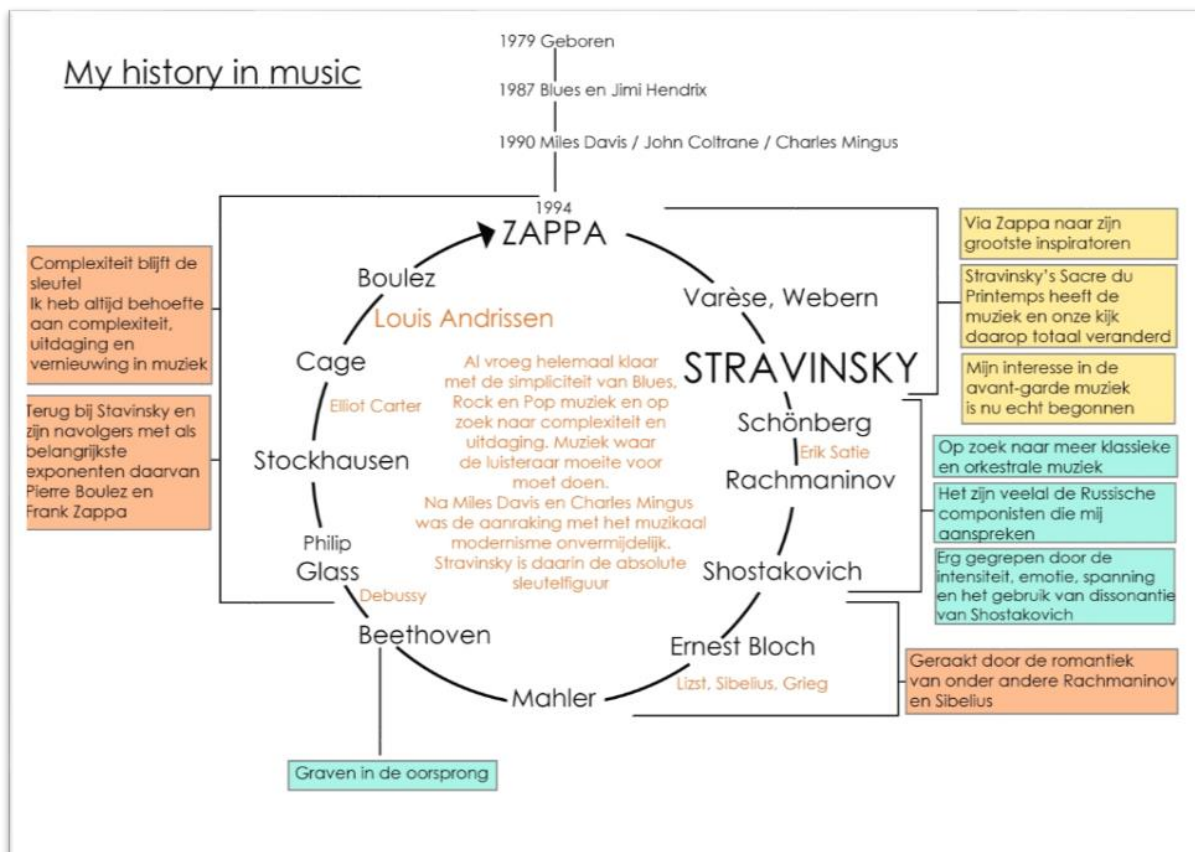
- *Abstract expressionisme*
- *Minimalisme*
- *Made in China*
- *Ontleding van de Duitse ziel*
- *Slotakkoord*

Proloog

Dit essay beschrijft een zwerftocht door alles wat me bezig houdt en inspireert. Dit schrijven fungeert uiteindelijk als een soort kapstok waaraan ik mijn eigen werk ophang. Al het beeldmateriaal bij dit essay is van eigen werk. Soms voltooid, en soms de eerste aanzetten tot nieuw werk.

Aangezien de kans aanwezig is dat u mij nog niet kent gebruik ik de proloog eerst maar eens even om mezelf voor te stellen. Daarna zal ik u niet al teveel vervelen met mijn levensverhaal. Wel zal ik bij het gros van wat ik hier bespreek reflecteren op mijn eigen leven en werk maar ik zal zeker proberen om niet te diep op het zijn van mij als persoon maar meer over wat mij drijft in te gaan. De essentie van dit essay is het bespreken van beeldende kunst, literatuur, filosofie en wetenschap en hoe die elkaar kunnen beïnvloeden en hoe die mij beïnvloeden. Misschien biedt het u ook nieuwe inzichten met betrekking tot deze onderwerpen. Ik wil graag benadrukken dat dit schrijven niet tot stand is gekomen om als een soort pseudo intellectuele prietpraat over te komen want daar hebben we tenslotte Thierry Baudet al voor.

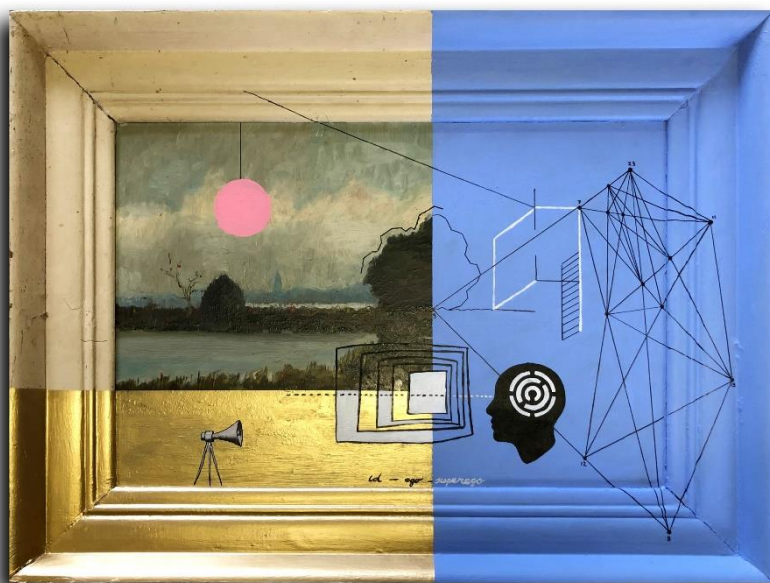
In eerste instantie ben ik beeldend kunstenaar. “In eerste instantie” omdat voor zover mijn herinneringen terug gaan ik al bezig was met tekenen en schilderen. Dat zal misschien niet veel verschillen van de meeste kinderen maar het feit dat ik daar op een latere leeftijd mijn brood mee ben gaan verdienen maakt mij tot een kunstenaar mijns inziens. Naast beeldend kunstenaar ben ik in januari 2000 binnen de muziek industrie gaan werken. Ik heb werk gedaan als geluidstechnicus en (tour)manager voor veel Nederlandse acts. Ik ben op jonge leeftijd al verslingerd geraakt aan muziek al merkte ik wel dat ik naar andere muziek luisterde dan mijn leeftijdsgenoten.

Ik heb dus een buitengewone fascinatie voor muziek. Tijdens mijn werk laat ik me dan ook veelal leiden door de muziek die ik luister. Door dit gegeven ben ik zeer geïnteresseerd geraakt in de relatie tussen muziek en beeldende kunst. Later kwam daar de invloed van literatuur en wetenschap in relatie tot muziek en beeldende kunst bij. Maar vragen als: 'Wat is de invloed van muziek op het creatieve proces?', 'Zijn schilderijen goede onderwerpen om muziekstukken bij te maken?' en vooral; 'Zijn er bekende voorbeelden van beeldend kunstenaars, schrijvers, wetenschappers en componisten die elkaar beïnvloed hebben?' zijn de belangrijkste redenen voor het schrijven van dit essay. Wat betreft muziek blijft het bij mezelf meestal bij het overnemen van het gevoel of de emotie van het muziekstuk. Soms echter, en dat is waar het mij hier om gaat, gebruik ik alle elementen van een muziekstuk ter inspiratie. Zo laat ik het verhaal wat de componist wil vertellen zien in mijn schilderij, ik werk op het ritme van de muziek en probeer mijn kleurgebruik af te stemmen op de tonaliteit van het stuk. Ik luister voornamelijk naar de avant-garde componisten als ik werk. Stravinsky, Schönberg, Varèse, Boulez, Cage, Glass en Louis Andriessen zijn voor mij hiervan de belangrijkste voorbeelden. U zult dan ook begrijpen dat atonaliteit, polyritmiek en dissonantie belangrijke ingrediënten zijn voor mijn werk. In mijn werk is de invloed van schrijvers en wetenschappers misschien nog wel duidelijker zichtbaar. De invloed van bijvoorbeeld filosofie en de psychoanalyse ligt in mijn werk meer aan de oppervlakte.

Om u een idee te geven van mijn ontwikkeling als mens is het goed om te weten dat toen ik een jaar of zestien was ik voor het eerst *Voorbij goed en kwaad* van **Friedrich Nietzsche** las. Buiten dat dit werk een enorme invloed op mijn leven heeft gehad is het ook onvermijdelijk dat die invloed terug te vinden is in mijn schilderkunst. Na het lezen van *Voorbij goed en kwaad* was het hek van de dam. Eerst volgde **Franz Kafka** toen **James Joyce** en na **Nabokov** het geijkte Russische repertoire. Ik kwam er al snel achter dat ik om me hier doorheen te kunnen worstelen een soort van mentor nodig had die me bij de hand zou nemen. Dat werd de joodse in Oostenrijk geboren psycholoog en denker **Sigmund Freud**. Met zijn theorieën in de hand begreep ik de literatuur waar ik me op gestort had beter te begrijpen. Bij de verdieping voor dit essay in bijvoorbeeld de theorieën van Freud en de filosofie van Nietzsche werd ik als vanzelf ook aangezet tot het maken van nieuw werk. Wat mij het meeste opviel tijdens mijn onderzoek voor het schrijven van dit essay was de ongelooflijke invloed van **Freud** op kunst.

Het maken van kunst zit bij mij wel in de familie. Mijn opa van moeders kant was een begenadigd kunstenaar en zijn zoon evenwel. Onbewust heeft dit mij altijd doen geloven dat een carrière in de kunst zeker tot de mogelijkheden behoort. Mijn passie voor beeldende kunst, muziek en literatuur heb ik niet echt van mijn ouders mee gekregen maar misschien ben ik daar onbewust toch via andere familiebanden mee in aanraking gekomen. Het feit dat ik autonoom werk en tot in het diepste van mijn vezel autonoom handel ligt zeker wel ten grondslag aan mijn opvoeding. Ik zal niet zeggen dat ik in mijn

Psychoanalytic interpretation of the origin of family

Olieverf op linnen

57 x 77 cm

gezin het schoolvoorbeeld voor geschoteld kreeg van hoe het niet moest maar ik wist wel zeker dat ik het zelf allemaal wel anders wilden doen. Ik heb absoluut liefdevolle ouders en ben met veel liefde opgevoed. Geenszins leek mijn relatie met mijn vader dan ook op die van **Franz Kafka** met zijn vader maar ik herken wel het feit dat de ambitieuze plannen van de vader behoorlijk stagnerend kunnen werken. Mijn vader was niet dominant maar worstelde zelf wel met het feit dat hij zelf nooit scholing heeft gehad en daarom niet dezelfde kansen kreeg als andere, in zijn ogen, minder bekwame mensen in zijn omgeving. Afgunst en negatief praten over andere was hier het gevolg van en dat is wel iets wat altijd aanwezig was binnen ons gezin. Het voelde alsof mijn vader het in zijn eentje tegen de hele wereld op moest nemen. Alleen zijn gelijk telde en hij wist het beter dan andere. Omdat ik dit met de paplepel ingegeven kreeg heb ik hier ook wel eens de nijging toe. Ik ben dan ook mijn leven lang aan het knokken om dat stukje achter me te laten. Systemisch gezien zouden hier trekjes van Raskolnikov uit voort kunnen vloeien. Het plegen van een dubbele roofmoord buiten beschouwing gelaten natuurlijk maar in *Misdaad en straf* beschrijft **Dostojevski** dat Raskolnikov suggereert dat sommige mensen zo geniaal zijn dat wetten die zijn bedacht door middelmatige mensen niet op hen van toepassing zijn. Zowel ik als mijn vader hebben nooit de wet overtreden en zien onszelf zeker niet als übermensch maar ondanks de druk van mijn vader zag ik de noodzaak van het afronden van mijn studie niet in omdat ik het toch allemaal wel wist en ik zou toch wel bereiken wat ik wilde bereiken. Of je nou Raskolnikov, mijn vader, ik of ieder ander mens op aarde bent, allen zijn we uit op de wil tot macht. Dit is wat ik op zestienjarige leeftijd las in *Voorbij goed en kwaad*. Deze 'macht' kent vele gezichten maar hier signaleren we haar misschien wel onder de naam 'erkenning'.

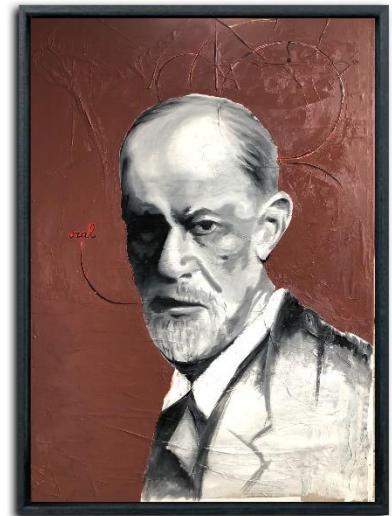
Vorbij goed en kwaad

Begin twintigste eeuw liet de wereld van de intellectuele ontwikkelingen een doorbraak zien die een geheel andere kijk gaf op de wereld en de plaats van de mens daarin. In 1900 verscheen in Wenen een boek dat de manier waarop de mens over zichzelf dacht compleet zou veranderen. Het werk heette **Die Traumdeutung** en de auteur was een uit Oostenrijk afkomstige 44-jarige joodse arts, **Sigmund Freud**. *Die Traumdeutung* was uiterst omstreden en volgens velen ronduit aanstootgevend.

Freud beschouwde *Die Traumdeutung* terecht als zijn belangrijkste werk. De vier basisconcepten van zijn theorie over de menselijke natuur worden hier voor het eerst in hun samenhang behandeld: het onbewuste, verdringing, infantiele seksualiteit, en de drie lagen van de psyche: het ego (het zelfgevoel), het superego (in brede zin: het geweten) en het id (de elementaire biologische uiting van het onbewuste). Freud vatte zijn eigen werk op als een uitwerking van de biologische theorieën die geïnspireerd waren op **Darwin**.

Voor mij is het werk van Freud belangrijk omdat ik altijd bezig ben om de positie van de mens in deze maatschappij te definiëren. Ik kan wel zeggen dat er enig engagement in mij schuilt. Maatschappij kritische kunst boeit me dan ook altijd wel. Ik ben niet zozeer iemand die zich luidkeels uit tegen de misstanden in de wereld maar meer iemand die onderzoekt wat mensen drijft tot deze misstanden. De theorieën van Freud, **Nietzsche** en **Darwin** helpen mij min of meer bij het begrijpen van de complexiteit van de mens. Hun invloed op mijn werk is dan dus ook onvermijdelijk. Freuds idee van het onbewuste vind ik een interessant gegeven waar ik veel mee experimenteer. Mijn persoonlijke toepassing houdt in dat ik bij het maken van abstracte schilderijen zoveel mogelijk een situatie probeer te creëren waarbij ik een beroep doe op het onbewuste. Aan de hand van de bekende ijsbergmetafoor van Freud spreek ik dus het deel dat zich onder de waterspiegel bevindt aan. Waar de surrealisten het onbewuste proberen uit te beelden door een droomwereld te schetsen spreek ik alleen mijn innerlijke onderbewustzijn aan om in een andere sfeer te geraken. Ik beschouw deze manier van werken als een soort van zelfonderzoek. Het heeft me geleerd dat er weinig *verdringing* in mijn onbewuste naar de oppervlakte lijkt te komen. De werken die ik vanuit mijn onbewuste maak zijn vaak zachter, zelfs frivoler van kleur en intensiteit dan de werken die ik met volle bewustzijn maak. Dit komt waarschijnlijk omdat op die ijsberg engagement loert. Daar spelen de zorgen om de wereld en de maatschappij waarin wij leven een rol.

Freud gebruikte 'vrije associatie', waarbij hij de patiënt vroeg alles te zeggen wat er in zijn of haar hoofd opkwam. Zo ontdekte Freud dat mensen zich, mits in de juiste situatie gebracht, totaal vergeten gebeurtenissen uit hun vroegste jeugd kunnen herinneren. Hij kwam tevens tot de conclusie dat zulke gebeurtenissen, ook al waren ze vergeten, door konden werken in het latere gedrag van mensen. Daarmee was het concept van het onbewuste en van repressie geboren. Verder constateerde Freud dat de herinneringen die met behulp van vrije associatie met moeite naar boven kwamen, veelal seksueel van aard waren.

Sigmund
Olieverf op papier op linnen
100 x 80 cm

Droomduiding No. 1 - 2015
Olieverf op linnen
80 x 120 cm

Toen hij ook nog vaststelde dat het 'herinnerde' meestal helemaal niet had plaatsgevonden, ontwikkelde hij de theorie van het Oedipuscomplex. Dat wil zeggen dat hij de verhalen van zijn patiënten over pijnlijke, ongeoorloofde seksuele ervaringen opvatte als een code waaruit bleek wat mensen wilden dat er gebeurde. En het feit dat die herinneringen betrekking hadden op de vroegste jeugd toonde aan dat kleine kinderen een seksuele fase doormaken. Gedurende die fase, betoogde Freud, voelt een jongetje zich aangetrokken tot zijn moeder waardoor hij zich een rivaal van zijn vader voelt (Oedipuscomplex), terwijl een meisje zich tot haar vader

aangetrokken voelt (het Elektracomplex). Dit patroon zou volgens Freud mede bepalend zijn voor het karakter en zo het hele leven een rol blijven spelen. De theorieën van Freud zouden een belangrijke invloed blijken binnen de twintigste-eeuwse kunst. Een duidelijk voorbeeld daarvan is te vinden in het werk van **Richard Strauss**.

Salome vs Elektra

De wereldpremière van de opera *Salome* van Richard Strauss op 9 december 1905 in Duitsland zou een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van het modernisme inluiden. *Salome* was gebaseerd op het gelijknamige toneelstuk van **Oscar Wilde**. Het toneelstuk is een modernistische interpretatie van het Bijbelverhaal over Herodes, Salome en Johannes Doper. Omdat het plot van het stuk laat zien dat Salome's verzoek om het hoofd van Johannes de Doper te brengen voortkomt uit seksuele perversiteit was het, zeker in die tijd, zeer controversieel. In het begin van de twintigste eeuw was de invloed van Freud op veel vlakken binnen de kunst goed merkbaar. Naast het verhaal maakte de muziek van Strauss het geheel nog schokkender. Bij de eerste uitvoering van de opera

Oedipus Rex - 2017
Olieverf op linnen
150 x 120 cm

in Oostenrijk zaten onder andere **Puccini, Mahler, Schönberg** en een zekere **Adolf Hitler** in de zaal. De Oostenrijkse première vond plaats in Graz omdat het stuk in Wenen verboden werd.

Salome is voor mij een belangrijk muziekstuk. Ik was op jonge leeftijd, twaalf jaar, al behoorlijk verslingerd aan opera. Dit beperkte zich in die periode echter voornamelijk tot de Italiaanse opera's van Verdi, Rossini maar vooral Puccini. Ik begreep uiteraard totaal niet waar men over zong maar de klank waarmee de dramatiek werd overgebracht ontroerde mij. Vooral de vertolkingen van **Luciano Pavarotti** en **Maria Callas** gingen bij mij door merg en been. Vanaf mijn twaalfde tot op de dag van vandaag ben ik totaal verslingerd aan Pavarotti en ik vind het één van de mooiste stemmen, misschien wel de mooiste, die ik ooit gehoord heb. Weinig kan mij meer beroeren dan Pavarotti die '*E lucevan le stelle*' ten gehore brengt. Echter bij *Salome* vond ik iets waar ik onbewust naar op zoek bleek te zijn. Ik wilde dat dingen gingen wringen en niet te gepolijst waren. Dit was ook de periode dat ik de muziek van **Frank Zappa** leerde kennen. Strauss was voor mij de eerste aanraking met het modernisme binnen de muziek.

Later zag Strauss het toneelstuk 'Elektra' van Hugo von Hofmannsthal en was er zeer door geboeid. Naar aanleiding van het toneelstuk 'Elektra' vroeg Strauss von Hofmannsthal om voor hem het libretto voor zijn nieuwe opera te schrijven. Uit de eerste samenwerking tussen componist en librettist kwam de opera 'Elektra' voort, die nog intenser en gewelddadiger was dan *Salome*. Strauss en von Hofmannsthal wilden met *Elektra* hetzelfde doen als de expressionisten van 'Der Blaue Reiter' (onder andere Kirchner en Kandinsky) met de schilderkunst hadden gedaan. Door onnatuurlijk kleurgebruik, vertekende vormen en onverwachte combinaties van afbeeldingen wilden zij de perceptie van de toeschouwer op de werkelijkheid veranderen.

Elektra
olieverf op linnen
100 x 70 cm

Anna O. - 2016
Olieverf op linnen
100 x 100 cm

Ook von Hofmannsthal had het werk van Freud gelezen. Vooral de invloed van *Die Traumdeutung* was merkbaar in diens werk. Zo had *Elektra* een aantal symptomen gemeen met Anna O., de beroemde patiënt van Josef Breuer, door hem beschreven in het samen met Sigmund Freud gepubliceerde boek *Studien über Hysterie* (1895). Dit geldt als het eerste echte voorbeeld van psychoanalyse. Anna O. was het pseudoniem van de Joods-Oostenrijkse Bertha Pappenheim (1859–1936). Vele jaren eerder schreef Richard Strauss een symfonisch gedicht geïnspireerd op de filosofische roman *Also sprach Zarathustra* van Friedrich Nietzsche.

Skinner-Box

In de jaren '50 groeide de kritiek op de theorieën van Freud. Andere vormen van psychologie werden overigens ook niet gespaard van kritiek. Dit gold niet voor **Burrhus F. Skinner**. In Skinners *Science and human behavior* beschouwde Skinner de 'geest' als een metafysisch anachronisme en daarom richtte hij zich op gedrag als studieobject. Volgens Skinner was taal soms een misleidende representatie van de werkelijkheid. Het was net zo goed de taak van de wetenschapper als van de filosoof om helderheid in het gebruik van taal te brengen. Skinner ontwikkelde een belangrijk instrument waarmee hij de verandering van diergedrag door klassieke en operante conditionering onderzocht, de **Skinner-Box**. Skinners experimenten met duiven en ratten toonden aan dat in een strikt gecontroleerde omgeving, vooral op het gebied van beloning en straffen, gedrag in belangrijke mate en op voorspelbare manier veranderd kan worden. Volgens Skinner toonde dit aan dat het menselijke gedrag voor een groot deel door instinct wordt gedreven.

Caged (video-installatie)

Als jonge jongen hoorde ik ooit iemand het hebben over **Pavlov**. Die naam, Pavlov, bleef dagen in mijn hoofd hangen. Ik had dit eerder ook met namen als Karpov en Kasparov. Blijkbaar intrigeerde Russische namen mij. Misschien wil ik ook juist om die rede al heel mijn leven graag een keer naar Vladivostok op vakantie. Uit nieuwsgierigheid ging ik het één en ander opzoeken over Pavlov en via zijn onderzoek naar klassieke conditionering kwam ik uit bij 'Skinners box'. Veel Performance art doet mij erg denken aan Pavlov's experiment met de hond en Skinner's experimenten met duiven en ratten. Neem het werk *Rhythm 0* van **Marina Abramovic**. Met dit werk wat haar bijna fataal werd liet Abramovic zien waartoe mensen in staat zijn wanneer grenzen vervagen.

Rhythm 0 had de relatie tussen de performer en het publiek als onderwerp. Hiervoor had Abramovic 72 voorwerpen klaargelegd op een tafel waarmee de mensen uit het publiek tegen of met haar mochten doen wat ze wilden. Er zaten onschuldige objecten zoals honing en olijfolie, maar ook gevaarlijke voorwerpen zoals een zweep en een scalpel. En, misschien wel het gevaarlijkst, een pistool met één kogel. Aan het begin van de performance was het publiek nog wat afwachtend en voorzichtig, maar later tijdens de zes uur durende performance ging het publiek steeds verder. Ze drukten rozendoorns in haar huid, knipte haar kleding kapot en sneden in haar vel. Tijdens dit alles bleef de kunstenaar rustig zitten en gaf geen enkele kik. Uiteindelijk werd ook het pistool gepakt, geladen en op Abramovic gericht. Gelukkig vond men dat toch echt te ver gaan. Het pistool werd afgepakt door iemand uit het publiek. Wat ik vooral interessant vond aan dit experiment is het feit dat toen de performance ten einde was en de kunstenaar weer van een object in een mens veranderde het publiek zich zo snel ze konden uit de voeten maakte. Men kon haar niet meer onder ogen komen.

Het Turijns Paard

In het jaar 1900 stierven twee mannen die symbool stonden voor een bepaalde cultuur. Op 30 november stierf op 44-jarige leeftijd Oscar Wilde. Maar in het kader van dit schrijven, is het overlijden van, groot Wagner liefhebber, Friedrich Nietzsche op 25 augustus een minstens net zo belangrijke gebeurtenis. Op 56-jarige leeftijd overleed hij krankzinnig. Nietzsche heeft ontegenzeggelijk een enorme invloed gehad op het denken van de 20^e eeuw. Als leerling van Arthur Schopenhauer gaf Nietzsche een moderne, post darwinistische draai aan diens pessimisme.

Breakdown - 2017
Olieverf op linnen
80 x 160 cm

paard heen sloeg. Dit was ook precies het moment waarop de filosoof volledig instortte. Eenmaal uit de inrichting ontslagen, werd hij eerst verzorgd door zijn moeder en daarna door zijn zus. Elisabeth Förster-Nietzsche nam de verspreiding van de filosofie van haar broer actief ter hand. Ze behoorde tot de kring rond Richard Wagner, waar ze ook haar echtgenoot, Bernhard Förster, had ontmoet. Om te schetsen wat voor kring dit was: In 1887 had Förster het bizarre plan opgevat een kolonie van Arische Duitsers in Paraguay te vestigen. Het moest de eerste stap worden op weg naar de her kolonisatie van de Nieuwe Wereld door raszuivere 'Noord- Europese pioniers'. Het utopische project liep uit op een ramp, en Elisabeth keerde terug naar Duitsland (Bernard pleegde zelfmoord). Niet van haar stuk gebracht door de ervaring, begon ze de filosofie van haar broer te promoten. Na haar moeder te hebben gedwongen haar als enige beheerder van diens nalatenschap te erkennen, zette ze een Nietzsche- archief op. Ze redigeerde zijn teksten maar zo dat die sterk gesimplificeerd en ongenueanceerd in de openbaarheid kwamen. Wat politiek gevoelig lag of al te omstreden kon zijn, hield ze achter. Maar wat ze wel publiceerde was nog controversieel genoeg. Zijn kerngedachten was, ook al was Nietzsche allesbehalve systematisch te werk gegaan, dat de hele geschiedenis als een metafysische strijd tussen twee groepen moest worden gezien. Enerzijds waren er diegenen met de 'Wille zur Macht', dat wil zeggen met de noodzakelijke

Toch was Nietzsches geest toen hij overleed al geruime tijd aangetast doordat hij leed aan syfilis. De eerste tijd was hij volkomen in de war. Hij leed aan ernstige waanbeelden. De wanen gingen gepaard met aanvallen van razernij maar geleidelijk aan werd hij rustiger. Totdat op 3 januari 1889 de op dat moment in Turijn wonende Nietzsche getuige was van een mishandeling van een paard op het Piazza Carlo Alberto. Het greep Nietzsche zo aan dat hij het paard te hulp schoot en ter bescherming zijn lichaam om het

Turin Horse - 2018
Olieverf op linnen
100 x 100 cm

levenskracht om de dominante waarden te scheppen. Aan de andere kant stonden degenen die het aan die wil ontbrak, waarbij Nietzsche vooral dacht aan de massa die met de democratie was opgekomen. *'Zij die zwak in het leven staan , verarmen de cultuur, 'schreef hij, 'zij die sterk in het leven staan ,verrijken haar.'* Alle beschaving was volgens hem te danken aan de 'roofdieren' wier wilskracht en machtsdrift nog ongebroken was, die zich op de zwakkere, vreedzamere rassen stortten...op rijpe, oude culturen, waarvan zelfs de laatste vitaliteit nog opflakkerde in enorme explosies van geest en corruptie. De roofdieren noemde hij Ariërs. Zij zouden de heersende klasse of kaste worden, en: 'de adellijke kaste is altijd een barbaarse kaste.' Simpelweg omdat zij vitaler en energiever waren, meende Nietzsche, waren zij 'completere mensen' dan de 'geblaseerde geciviliseerde' die zij zouden onderwerpen. De energieke edelen 'scheppen spontaan de waarden' voor zichzelf en de rest van de samenleving. De 'aristocratische klasse', zei hij, geeft zelf de definities van goed en slecht, eer en plicht, waar of onwaar, mooi of lelijk, en als veroveraar legt ze die opvattingen op aan de overwonnenen. Hij geloofde dat de natuur het zo wilde. De moraal is echter 'bedacht door de lagere klassen'. Zij zou voortkomen uit wrok en de deugden van het kuddedier voeden. Voor Nietzsche 'ontkent de moraal het leven'. De moralistische, gekunstelde beschaving – ofwel 'de westerse mens' – zou onvermijdelijk tot het einde van de mensheid leiden. Dit was zijn beroemde aankondiging van 'de laatste mens'.

Ik was in de jaren negentig een tiener die zich redelijk druk maakte om misstanden in de maatschappij. Tijdens mijn middelbare schoolperiode waren de geschiedenislessen de hoogtepunten van de week voor mij. Ik wilde begrijpen waarom mensen zich steeds weer van de ene in de andere oorlog stortten. We hadden net de Golfoorlog (1990-1991) gehad en het conflict in Joegoslavië (1991-2001) was op zijn hoogtepunt en voelde voor mij als de aankondiging van een nieuwe wanorde. Het pessimisme kreeg meer vat op mij. Ik was absoluut een vrolijke jongen maar ik was ook vol scepsis ten aanzien van de mens en haar rol op Aarde.

The imaginary interpretation of the west bank barrier - 2020
Oilverf op linnen
150 x 120 cm

Een terugkerende zorg die me nog steeds niet los laat is het Midden-Oosten conflict en de gevolgen daarvan. Al tientallen jaren is dit een katalytische reactie van haat en terreur. De westerse steun voor het Israëliëse imperialisme drijft de Arabieren in de regio en daarbuiten tot wanhoop.

IN PROGRESS

Ik had net **Joseph Conrad's** *Hart der duisternis* (1902) gelezen en was veel bezig met het koloniale verleden van mijn eigen vaderland. Nietzsche geloofde dat de menselijke roofdieren de wereld vooruit hielpen. Dat de daadkracht en de overlevingsdrang van de mens ons niets dan goeds zou brengen. Begin twintigste eeuw vierden dit roofdierinstinct hoogtij. De roofzucht van de imperialisten was vooral merkbaar in Afrika. De 'wil tot macht' was daar vrij eenvoudig in de praktijk te brengen. Joseph Conrad

verzette zich fel tegen de plundertochten op andere continenten. Nadat Conrad jarenlang zelf op koopvaardijochten had gevaren bleef hij vanaf 1894 voorgoed aan het Engelse wal om een leven als schrijver op te bouwen. Voor ons een zegen want wat kon die man prachtig schrijven. In *Hart der duisternis* verteld kapitein Marlow over diens zoektocht naar de mysterieuze Kurtz, die diep in het binnenland van Congo verdwenen vertegenwoordiger van een Europese handelsmaatschappij. In al zijn boeken onderzocht Conrad de breuklijnen tussen enerzijds de optimistische wetenschappelijke en technische vooruitgang en anderzijds het pessimisme over de menselijke natuur. Tien jaar voordat Conrad *Hart der duisternis* schreef verbleef hij zes maanden in Belgisch Congo. Al die jaren bleven de ervaringen in Congo in zijn achterhoofd zitten, wachtend op de inspiratie om tot literatuur

Market Slaves - 2013
Olieverf op canvas
80 x 120 cm

omgetoverd te worden. In *Hart der duisternis* staat Kurtz symbool voor heel Europa. De imperialistische beschavingsmissie die in het boek beschreven wordt mondt uit in plundering. Zoals Conrad het verwoordde: 'De smerigste plundertocht die ooit op het geweten van de mensheid heeft gedrukt'. Nu is het duidelijk wat Conrad met het boek wilde vertellen maar in 1902 riep het boek onmiddellijk weerstand op. Conrad werd gezien als racist die de barbaarsheid van de autochtone bevolking belachelijk maakten en het mensonterende gedrag van de kolonisten verheerlijkte. Niets is echter minder waar. Wat je ook kan zeggen over de personages in het boek, het is duidelijk dat Conrad niets moest

hebben van de koloniale racisten die destijds Afrika en haar bewoners uitzogen.

Na het lezen van dit boek is bij mij pas echt het besef gekomen waartoe de mens in staat is. De horror van ons koloniale verleden heeft zijn sporen bij mij en dus ook in mijn werk nagelaten. Darwin was de eerste die mij liet inzien waar deze barbaarse oerdriften vandaan komen. De mens zien als een roofdier maakt het voor mij allemaal wat makkelijker te begrijpen. De laatste woorden van Kurtz, 'De verschrikking! De verschrikking!' laten op een huiveringwekkende manier zien waar het sociaaldarwinisme maar al te gemakkelijk toe kan leiden.

Mijn nieuwsgierigheid naar de aard van de mens zette mij ook aan tot het onderzoeken van de geest van Hitler. Wat dreef hem, hoe dacht hij, zou dat voor iemand als ik te begrijpen zijn? Ik hoorde geluiden dat Hitler met de filosofie van Nietzsche in de hand te werk was gegaan maar kwam er al snel achter dat Nietzsche als het ware een theorie uitéenzette over hoe het komt dat mensen tot deze wandaden in staat zijn. Dit hielp mij op dat moment enorm en ik omarmde het werk van Nietzsche volledig en ik val er nu nog steeds vaak op terug. Ik denk wel dat het pessimisme nog vaak doorschemert in mijn werk. Mijn ware pessimisme ligt in het feit dat alles wat de Verlichting ons heeft gebracht steeds verder van ons verwijderd lijkt te raken. Het lijkt of globalisering tegenwoordig synoniem staat voor Amerikanisering. Sinds de val van de Muur heeft het idealisme steeds meer plaats gemaakt voor het kapitalisme. Gedreven door dit kapitalisme is het westen overal ter wereld haar liberale democratie gaan opleggen. Wat overblijft is een dictatuur van de meerderheid die de minderheid blijft onderdrukken. 'Alle mensen werden *brüder*' stelde Beethoven in zijn negende symfonie. Echter ik heb daar steeds minder vertrouwen in, maar wat is mijn plek in

dit geheel? Wie ben ik? Ik ben een nihilist. Maar dan wel een nihilist zoals Toergenjev het in zijn boek *Vaders en zonen* voor het eerst in positieve zin gebruik. In dit boek geeft protagonist Bazarov de volgende definitie: “een nihilist is iemand die niet buigt voor autoriteit, iemand die geen principe op goed geloof aanneemt, hoe goed of eerbiedwaardig

het ook moge zijn” maar ben ik ook een idealist? Dat was ik ooit wel maar van die idealist in mij is niet zo gek veel meer over. Ik geloof er steeds minder in dat ik de wereld kan veranderen. Oké ik stop wat van mijn idealen in mijn kunst, ik schrijf ze hier zelfs op maar ik geloof er niet meer in dat dit werkelijk iets veranderd. Misschien is het grootste deel van mij humanist. De gedachten dat ik, zonder me te beroepen op religieuze waarden, het vermogen heb om mijn eigen leven zin te geven stelt mij gerust. Het pessimistische stukje dat onlosmakelijk verbonden is met het nihilisme wordt dus als het waren in balans gehouden door het humanistische streven naar een aangenaam en gelukkig leven. Waar zij elkaar in versterken is het ageren tegen het bovennatuurlijke en het spirituele.

‘God is dood’ is een uitspraak die natuurlijk vooral door Nietzsche bekend is geworden. Deze uitspraak kwam echter al eerder voor. De Russische schrijver **Dostojevski** die Nietzsche erg inspireerde gebruikte deze uitdrukking al eens in zijn boek *De gebroeders Karamazov*. Dostojevski ageerde tegen

het nihilisme en waarschuwde: ‘Als God niet bestaat, is alles geoorloofd’. Naar mijn idee moeten we dit in zijn tijd plaatsen. Als het over nihilisme gaat wordt hier nog vaak aan gerefereerd maar naar mijn idee is de betekenis van het nihilisme sterk veranderd door onze huidige kijk op het geloof in het algemeen. De betekenis die Toergenjev er aan gaf is nu veel relevanter geworden. De nihilistische aard van het geloof in God is volgens Nietzsche dat we kennelijk de zin van het leven afhankelijk hebben gemaakt van God, iets buiten de werkelijkheid zelf. Nietzsche’s visie op geloofsovertuigingen was dat ze geen genoegen nemen met de werkelijkheid zoals die is, maar koesteren een illusie die er zin aan moet geven.

Het feit dat Nietzsche zijn visies grotendeels opschreef toen hij al aan de eerste symptomen van syfilis leed, heeft het onthaal van zijn werk zeker geen goed gedaan. Maar dat zijn filosofie – krankzinnig of niet – buitengewoon veel invloed heeft gehad, valt niet te ontkennen. Niet in de laatste plaats sprak zij aan omdat ze volgens velen zo mooi rijmde met de evolutietheorie van **Darwin**, gepubliceerd in 1859. Nietzsches Übermensch, die heer en meester is over de lagere klassen, klinkt inderdaad als de evolutieleer: de natuurlijke selectie, of de wet van de jungle, zorgt in het belang van de hele mensheid voor de *survival of the fittest*, ongeacht de consequenties voor bepaalde individuen. Maar deze redenering gaat uiteraard mank: de ‘fittest’ betekent immers iets heel anders dan het vermogen om te leiden,

The unbearable representation of life – 2019
Olieverf op linnen
120 x 90 cm

waarden te scheppen, en je wil aan anderen op te leggen. In de evolutietheorie zijn de *fittest* degenen die het meeste nageslacht produceren, die hun eigen soort in stand houden. Veel sociaaldarwinisten, tot wie Nietzsche in wezen gerekend moet worden, maakten die fout. De biologische theorie in Darwins *On the Origin of Species* werd al gauw na publicatie als verklaringmodel gebruikt voor de maatschappij.

Een maatschappij die in verval is. Zo laat de Hongaarse filmmaker **Béla Tarr** ons zien in zijn filosofische film *The Turin horse*. Tarr heeft in zijn oeuvre het verval in allerlei gedaantes willen laten zien. In *The Turin horse* is het de mensheid die ten onder gaat. Vanuit een origineel perspectief kijken we terug op het verhaal dat Friedrich Nietzsche op 3 januari 1889 in Turijn krankzinnig zou zijn geworden toen hij een paard door zijn eigenaar mishandeld zag worden. De film begint vlak na deze gebeurtenis en Tarr richt zich niet op wat er vervolgens met Nietzsche gebeurt maar neemt de kijker mee met het paard en zijn eigenaar naar huis. Bij thuiskomst verdwijnt het paard verassend genoeg naar de achtergrond. Het gaat op stal en wil niet meer lopen of eten. Alsof het zich bij het lot heeft neergelegd terwijl de mensheid, hier in de vorm van een vader en dochter, haar eigen ondergang niet opmerkt.

On the Origin of Species
Studie – olieverf op papier

Stilistisch is *The Turin horse* een meesterwerk. De prachtige minimalistische zwart-wit beelden op de repeterende soundtrack van Mihály Vig geven het lege bestaan van vader en dochter schitterend weer. Achter het hyperrealistische verhaal gaat iets veel groters schuil. Staat het paard symbool voor ons geweten?

Dostojevski's gedachtenexperiment

Toen in 1881 de Russische schrijver **Fjodor Dostojevski** stierf had hij waarschijnlijk nog nooit van Nietzsche gehoord. Toch zijn er veel parallellen met het werk van Nietzsche te vinden. Zeker wanneer we ons richten op Dostojevski's roman *Misdaad en straf* uit 1866. Het hoofdpersonage in Dostojevski's roman, Raskolnikov, was een gekweld figuur die in armoede leefde. Wegens financiële problemen moest Raskolnikov stoppen met zijn studie. Dolend met zijn ziel onder de arm heeft hij het plan opgezet om een oude, kwaadaardige, woekeraarster te vermoorden en haar geld te stelen. Met de gedachte dat dit plan te rechtvaardigen was omdat de oude gewetenloze vrouw immers enkel van de moeilijkheden van haar klanten profiteerde ging Raskolnikov over tot de daad waarbij hij ook de dochter van de vrouw om het leven bracht.

Je krijgt het gevoel dat Dostojevski zijn hoofdpersonage de dubbele moord als een soort van gedachtenexperiment laat plegen. Dat Raskolnikov zich uiteindelijk vrijwillig aangaf uit een diep gevoelde behoefte om

Raskolnikov - 2011
Olieverf op linnen
60 x 80 cm

zijn straf, acht jaar dwangarbeid in Siberië, te ondergaan was voor Dostojevski het vertrekpunt om te filosoferen over de geest en redding van de misdadiger. Wat Dostojevski's protagonist gemeen heeft met Nietzsche is dat ze beiden uitgaan van het bestaan van een übermensch. Zoals in mijn proloog reeds besproken suggereert Raskolnikov dat sommige mensen zo geniaal zijn dat wetten die zijn bedacht door middelmatige mensen niet op hen van toepassing zijn. Zij staan dus boven de wet volgens Raskolnikov. Een andere vraag die Dostojevski de lezer voorlegt is of een gerechtvaardigde straf het de dader mogelijk maakt om als een gewetensvol mens verder te leven en de last van de schuld te dragen.

Zoals gezegd wandelde Nietzsche als een soort rode draad door mijn leven. Ik ging opzoek naar gelijkgestemde en zocht naar sporen van zijn filosofie in de literatuur. Nadat ik Joseph Conrad's *Hart der duisternis* had gelezen kwam ik uit bij de Russische literatuur. Romans doordrenkt van filosofie, dat was het voor mij. Ondanks dat Dostojevski niet onder invloed van Nietzsche had geschreven vond ik daar wel een gelijkgestemde in. Ik begon met *Aantekeningen uit het ondergrondse* maar *Misdaad en straf* was voor mij absoluut het hoogtepunt uit zijn oeuvre. Zijn prachtige schrijfstijl en dat 'donkere randje' spraken mij direct aan. Dat donkere randje, laten we het daar eens over hebben want dat blijkt nogal een belangrijk onderdeel van mij leven te zijn. Eerder gaf ik al aan dat wanneer ik mijn onderbewustzijn oproep tijdens mijn werk er veel lichter en kleurijker werk ontstaat dan wanneer ik heel berekenend te werk ga. Dit heeft hoogst waarschijnlijk te maken met mijn pessimisme maar ook zeker met het feit dat ik een nogal sentimentele jongen ben met een groot talent om meegesleept te worden. Vanaf mijn, pak en beet, achtste tot op heden schieten de tranen me in de ogen bij het zien van de film *Als je begrijpt wat ik bedoel*. Je weet wel die van: "Zwelgje!!!!!!". Hetzelfde gebeurd als ik naar beelden van 'The Artist is Present' kijk bij het moment dat Marina Abramovic haar oude liefde Ulay voor het eerst in twintig jaar weer in de ogen kijkt. Melancholie en dramatiek spreken mij enorm aan. In Muziek, in beeldende kunst, in literatuur en in films. De werken van de getormenteerde ziel van **Rothko** raken mij meer dan enig ander schilderij. *Mrs. Dalloway* van **Verginia Woolf** en de film *La Grande Bellezza* maken ook veel bij mij los maar de meester op dit gebied is voor mij toch wel **Sergei Rachmaninov**.

Sergei Rachmaninov werd gedurende een bezoek aan Parijs getroffen door een reproductie in zwart-wit van het schilderij Die Toteninsel van de Zwitserse schilder Arnold Böcklin. Afbeeldingen van dit kunstwerk, waarvan vier versies bestaan, waren geliefd en hingen in vele huizen van de gegoede burgerij in steden als Berlijn en Parijs. Begin twintigste eeuw werd Die Toteninsel een van de eerste kunstwerken waarvan massaal kopieën in omloop waren. Op het schilderij vaart een veerboot een gestorvene naar zijn laatste rustplaats: een klein eiland met cipressen die worden omheind door rotsen. Een mythisch beeld, duister dat wel, maar er ging misschien ook een stille bekoring uit van deze eenzame tocht in een tijd dat industrialisatie en vollopende steden bij velen een verlangen naar eenzaamheid en natuur opriepen. Rachmaninov's muziek begint bij de rustige golfslag van het water, maar daaronder lijken steeds woeliger stromingen de weg van de noten te bepalen. De verstilling van Böcklins schilderij keert weliswaar terug in de muziek, maar ook veel onderhuidse emoties komen naar de oppervlakte. Achter het duistere schilderij zag de componist kennelijk een wereld van onrust. Het waren vermoedelijk de scherpe zwart-wit contrasten die hij in zijn Dodeneiland liet heersen. De Rus suggereerde dat die hem vooral in de afbeelding aantrokken. Toen hij jaren later het origineel aanschouwde, reageerde Rachmaninov ietwat teleurgesteld op de zachtere bruine en blauwe pasteltinten van Böcklin. 'Als ik dit het eerst onder ogen had gekregen', zei hij, 'zou ik mijn eigen Toteninsel niet hebben gecomponeerd. Ik hou van de versie in zwart en wit.'

Na Elektra besloot Strauss de dissonantie en tweetonige akkoorden voor gezien te houden. Op deze manier maakte hij ruim baan voor nieuwe componisten van wie Arnold Schönberg (1874-1951) de meest vernieuwende was. Schönberg was autodidact. Hij was buitengewoon creatief en maakte naast muziek ook schilderijen waar zelfs Kandinsky van onder de indruk was. Schönberg wist dat de expressionistische schilders met hun rauwe verwrongen vormen dezelfde kant van de moderne werkelijkheid wilden laten zien als die door Freud werd geanalyseerd en geordend. Zoiets wilde Schönberg in de muziek. Zelf sprak hij van 'de emancipatie van de dissonantie'.

In 1908 schreef Schönberg zijn tweede strijkkwartet waarvan hij later zou zeggen dat daarmee de atonaliteit werd geboren tijdens het componeren van het derde en vierde deel. De première van het strijkkwartet werd één van de grootste schandalen uit de muziekgeschiedenis. Een aantal jaar later zou een ander muziekstuk (*Le Sacre du Printemps*) dit schandaal

volledig overschaduwen. Ondanks alle kritiek zette Schönberg de strijd voor de emancipatie van de dissonantie voort. Als reactie op degenen die zijn werk verwerpelijk vonden schreef hij de licht ironische en satirische *Pierrot Lunaire* (1912). De macabere symbolische gedichten van de Belgische dichter **Albert Giraud** (1860-1929) rond de klassieke clown uit de commedia dell'arte* zijn geschreven in de dichtvorm, de rondo. Hierin zijn per gedicht steeds de eerste de middelste en de laatste regel ongeveer gelijk. Deze vorm is ook leidend geweest voor de muziek van Schönberg. *Pierrot Lunaire* gaat over een droevige, cynische clown die pijnlijke waarheden mag zeggen zolang ze maar verhuld zijn in raadsels.

* Vorm van improvisatietheater

Onverwachts zou *Pierrot Lunaire* de geschiedenis ingaan als Schönbergs belangrijkste werk en gezien als muzikaal equivalent van *Les demoiselle d'Avignon* of $E=mc^2$. Het hoofdthema van *Pierrot Lunaire* is de decadentie en ontarding van de moderne mens. Zoals de muziek van

Debussy impressionistisch werd genoemd zo beschouwde Schönberg zichzelf als expressionist. Hij wilde onbewuste betekenissen blootleggen zoals de expressionisten van die

Dissonant No. 1 & 2 - 2018
Olieverf op linnen
200 x 60 cm

tijd dat deden. *Pierrot Lunaire* werd (in tegenstelling tot zijn tweede strijkkwartet) goed ontvangen. Een criticus kondigde zelf een nieuwe fase in het luisteren aan. Eén van de vele kenmerken van het modernisme was dat het hogere eisen aan het publiek stelde. Om muziek, schilderkunst en literatuur te kunnen waarderen moest men vanaf nu moeite doen. Zowel Schönberg als de Oosterijkse filosoof **Ludwig Wittgenstein** stelde dat kunst niet louter decoratie of entertainment is maar een wetenschap op zich. Het leven van Schönberg liep parallel aan dat van Wittgenstein. Beiden leefde ten tijde van hun doorbraak in Wenen. Wittgenstein stelde dat het denken over de mens ophoudt wanneer de grenzen van de taal bereikt zijn terwijl Schönberg een nieuwe taal had ontwikkeld.

Ik identificeer mezelf wel met Schönberg. Tenminste in zoverre dat we beiden autodidact zijn en vanwege het feit dat ondanks dat zowel mijn als zijn ouders geen bijzondere interesse in muziek of een andere vorm van kunst hadden we beiden toch ons leven in het teken van de kunst hebben gesteld.

Schönberg (1874-1951) begon als romantisch en expressionistisch componist maar werd vooral bekend als grondlegger van de 'twaalftoonstechniek'. Deze compositiemethode is gebaseerd op het in serie toepassen van alle twaalf tonen uit de chromatische toonladder. Dissonanten zijn toegestaan en alle tonen zijn gelijk. Ook is er niet langer sprake van een grondtoon. Naast Schönberg waren ook zijn leerlingen, onder wie **Alban Berg**, **Anton Webern** en **Hanns Eisler**, volop aan het experimenteren met de twaalftoonstechniek. Nadat Schönberg voor de nazi's was gevlucht naar de Verenigde Staten liet hij weer meer tonaliteit toe in zijn composities. Later zou Schönberg samen met Friedrich Nietzsche model staan voor de 'Duitse toonkunstenaar' die in Thomas Manns *Doctor Faustus* een pact met de duivel sluit in ruil voor roem als vooruitstrevend componist.

Doctor Faustus

Doctor Faustus is **Thomas Manns** meest pretentieuze roman. Pretentius omdat hij aan de hand van Friedrich Nietzsche het begin en het einde van de Tweede Wereldoorlog, en daarmee het lot van Duitsland, becommentarieerde. Daarnaast is het boek ook een verholde autobiografie. Als Serenus Zeitblom vertelt Mann het leven van de fictieve demonische componist Adrian Leverkühn die zijn ziel, net als Faust, verkoopt aan de duivel om volmaakte composities te kunnen schrijven. In het losjes op een zestiende-eeuwse volksverhaal gebaseerde verhaal vertelt hij hoe de Adrian Leverkühn wordt bezocht door de duivel die hem een voorstel doet: Leverkühn zal vierentwintig jaar lang geniale composities kunnen schrijven maar na vierentwintig jaar zal hij direct sterven en gedurende die jaren zal hij niet meer tot menselijke liefde in staat en tot kilte verdoemd zijn. Van het volksverhaal ontleent Mann feitelijk niet meer dan het pact met de duivel. Veel meer ontleent hij aan het leven van Friedrich Nietzsche. Leverkühn raakt evenals Nietzsche besmet met syfilis.

Anders dan Nietzsche laat Leverkühn zich bewust besmetten met de ziekte die uiteindelijk, net als bij Nietzsche, langzamerhand via geestelijke aftakeling tot de dood zal leiden. Is dit tevens een metafoor voor het pact met de duivel?

Doordat het boek in twee tijdsniveaus verteld wordt, de verteltijd en de vertelde tijd, kun je zeggen dat Leverkühns levenslot tevens wordt verbonden met de voor Zeitblom actuele

Faust
Studie – olieverf op papier

geschiedenis van Duitsland. Het boek is dan ook op te vatten als een indringende analyse van de 'fascistisch-demonische' trekken van het Duitsland van rond de Tweede Wereldoorlog.

Vele jaren eerder, tussen 1772 en 1775, begon een andere Duitse schrijver al aan zijn op de Faustlegende gebaseerde vertelling. Met *Faust* was **Johann Wolfgang von Goethe** één van de eersten die met de Faustlegende aan de haal ging en er zouden er nog vele volgen.

Omstreeks 1845 schreef **Hector Berlioz** *La damnation de Faust* (De verdoemenis van Faust) een opera voor vier solisten, koor en orkest gebaseerd op de Faust van Goethe.

1913

Jaren eerder schreef Thomas Mann zijn grote meesterwerk *Buddenbrooks* en in 1913 werd zijn novelle *Der Tod in Venedig* gepubliceerd. In dit jaar verschenen drie belangrijke romans die alle drie lieten zien hoe ver de invloed van Freud al strekte. *Der Tod in Venedig* gaat over de instinct versus rede. De hoofdpersoon Gustav Aschenbach is als schrijver in Venetië om zijn meesterwerk af te maken. Aldaar raakt hij gefascineerd door een veertienjarige jongen. Deze fascinatie belet hem de op dat moment door de cholera geplaagde stad te verlaten, waarmee hij uiteindelijk zijn eigen dood tegemoet treedt. Zowel zijn uiterlijk als zijn voornaam heeft de hoofdpersoon gemeen met Gustav Mahler. Dat was natuurlijk niet toevallig, Thomas Mann had enorme bewondering voor de componist. Pas in 1925 zou Mann toegeven dat *Der Tod in Venedig* onder directe invloed van Freud was geschreven.

Benjamin Britten maakte in 1973 een opera op basis van de novelle, eveneens onder de titel *Death in Venice*.

Eveneens in 1913 verscheen *Sons and Lovers* van **D.H. Lawrence**. Of de romanschrijver in 1905, toen hij 'bijna even openlijk als Freud' over de seksualiteit van kinderen schreef, al op de hoogte was van de psychoanalyse, is niet bekend maar zijn echtgenote Frieda Weekly, die hij in 1912 leerde kennen, heeft hem er zeker mee in aanraking gebracht. Zij was een tijdje de minnares van de psychoanalyticus Otto Gross die een eclectische methode ontwikkelde waarin hij ideeën van Freud en Nietzsche combineerde. *Sons and Lovers* gaat expliciet over een oedipaal conflict. Ook als literair thema is dat conflict uiteraard veel ouder dan Freud maar in het verhaal wordt het oedipuscomplex in de brede context geplaatst.

De novelle van Mann gaat over een wereld die ten einde loopt terwijl de roman van Lawrence over de komst van een nieuwe wereld gaat. Beide zijn freudiaans in de zin dat seksualiteit en andere driften de overhand hebben, waarbij Nietzsche en het sociaaldarwinisme op de achtergrond meespelen. In beide boeken hebben die driften zeker niet alleen heilzame gevolgen. In *Der Tod in Venedig* gaat een beschaving daaraan ten gronde; *Sons and Lovers* is minder pessimistisch maar in beide is de nietzschaanse worsteling te merken tussen levenskrachtige barbaren en al te geciviliseerde, rationele types.

Het derde belangwekkende boek wat dat jaar verscheen was het eerste deel van de romancyclus *A la recherche du temps perdu* van **Marcel Proust**. Hoewel Proust zelf de invloed van Freud, Darwin en Einstein op zijn werk ontkende klinkt het absoluut in het uit vijftien delen bestaande werk door. In een interview noemde Proust zijn romancyclus eens 'een serie romans over het onbewuste'. Uit de titel blijkt al dat de schrijver zijn werk als een soort

Film still uit mijn korte film 'Images'

wetenschappelijk onderzoek in literaire vorm opvatte en dat hij zich bezig hield met tijd. Tijd die verloren was gegaan maar toch niet echt voorbij was.

Proust werkte één idee tot wonderbaarlijke proporties uit en in dit geval wel het idee van de spontane herinnering. Zoals bijvoorbeeld in de bekende 'madeleine-scene' waar de verteller een in bloesemthee gedoopt madeleine koekje eet. De smaak en geur activeren zijn geheugen, de zogenaamde *mémoire involontaire*, en langzaam komen alle herinneringen aan het dorpje Combray, waar hij in zijn jeugd veel tijd doorbracht bij zijn oudtante Léonie, naar boven.

Proust heeft een bijzondere schrijfstijl. Door zijn lange zinnen en complexe constructies moet de lezer regelmatig enige moeite doen om de structuur en de eigenlijke betekenis van sommige zinnen te begrijpen. Met deze stijl wil Proust vat krijgen op de realiteit en al haar dimensies. Dit sluit natuurlijk naadloos aan bij een impressionistische benadering. De realiteit heeft slechts betekenis door de werkelijke of ingebeelde waarneming van het onderwerp.

Muziek speelt een belangrijke rol het leven van Marcel Proust. Tot zijn favoriete componisten behoorden **Gabriël Fauré**, **Claude Debussy**, **César Franck**, **Camille Saint-Saëns** en **Reynaldo Hahn**. Hij schreef in 1897 in een brief aan zijn vriend, en de door hem zeer gewaardeerde componist, Gabriël Fauré: 'Ik hou niet alleen van uw muziek, bewonder en adoreer haar, ik was en ben er nog steeds verliefd op. Ik ken uw werk goed genoeg om er een boek van driehonderd pagina's over te schrijven'. Zo nodigde Proust eens vier strijkers bij hem thuis uit om voor hem alleen het strijkkwartet van Fauré te spelen.

Naast de impressionistische schrijvers en componisten waren er natuurlijk ook impressionisten in de schilderkunst. Het impressionisme is per slot van rekening een kunststroming, ontstaan vanuit de schilderkunst. De beweging had haar bakermat in Frankrijk, in de tweede helft van de negentiende eeuw. Tot de bekendste vertegenwoordigers van het impressionisme behoorden kunstschilders als **Claude Monet**, **Pierre-Auguste Renoir**, **Edgar Degas** en **Paul Cézanne**.

Tussen 1886 en de eerste wereld oorlog kwamen er meer nieuwe bewegingen in de schilderkunst op dan in enige tijd sinds de renaissance. Parijs was het absolute middelpunt van de kunst. De meeste kunstenaars sloten zich in eerste instantie aan bij het impressionisme. Het experimenteren resulteerde echter al snel in het expressionisme. Het **fauvisme** was de vruchtbaarste beweging, met als belangrijkste exponent **Henri Matisse**. Fauvisme is dan ook een uit Frankrijk afkomstige vorm van expressionisme. Het fauvisme kenmerkt zich door het gebruik van felle kleuren. Matisse zou tot zijn dood in 1954 de belangrijkste rivaal van Picasso blijven.

Les demoiselles d'Avignon

Salome, Elektra en Columbine (*Pierrot Lunaire*) waren de eerste vrouwfiguren van het modernisme maar al snel volgden er nog vijf. De groep van spookachtige, indringende en verwarrende vrouwen die Pablo Picasso (1881-1973) in 1907 schilderde op *Les demoiselles d'Avignon* keerde zich evenals de vrouwen van Strauss tegen alle tot dan toe bekende kunstopvattingen. Toen Picasso het werk aan zijn avant-garde vrienden liet zien vielen ze allen stil. Alleen Matisse barste in lachen uit. Op het moment dat Picasso het werk aan de buitenwereld toonde verbaasde het vriend en vijand. Het doek was zo anders dan wat er tot die tijd geschilderd was. Het werk zou de schilderkunst voorgoed veranderen. Het doek toont vijf niet bepaald aantrekkelijke prostituees met vreemd gevormde lichamen. De duistere gezichten van de vrouwen zijn gebaseerd op Iberische en Afrikaanse maskers waar Picasso mee in aanraking was gekomen tijdens een bezoek aan *Musée national des Arts d'Afrique et d'Océanie*. Ronde lichamen met puntige lichaamsdelen contrasterende en complementaire kleuren, alles vloekte op dit doek. Was dit de dissonantie in beeld?

Pablo in pieces - 2018
Olieverf op linnen
150 x 100 cm

Zoals Peter Watson het prachtig wist te omschrijven in *Wrede schoonheid*: 'Zochten anderen naar serene schoonheid in de niet-westerse kunst, Picasso bracht die kunst in het geweer tegen de hele westerse opvatting over schoonheid. Hij wees op het verband met het onbewuste en de instincten'. Waar zou die gedachte nou vandaan komen? **Georges Braque** verklaarde later dat hij zag dat *Les demoiselles* voortbouwde op het werk van **Cézanne** zoals Schönberg voortbouwde op Wagner en Strauss.

Na *Les demoiselles d'Avignon* maakte ook Stravinsky met zijn *Le Sacre du Printemps* gebruik van primitieve niet-westerse invloeden.

Les demoiselles d'Avignon is een allegaartje van invloeden. Darwin, Freud, Bergson en Picasso's nihilistische en verhelderende woorden: 'alles is een vijand' doen ook wel aan Nietzsche denken. In deze periode maakte ook een andere schilder zijn opwachting. Vergeleken met Picasso was **Wassily Kandinsky** een laatbloeiër. Terwijl Picasso 26 jaar was toen hij het hoogtepunt van zijn carrière bereikte met *Les demoiselles d'Avignon* begon de Rus pas op zijn dertigste met schilderen. Toen Kandinsky op een feest Franz Marc ontmoette spraken ze af om naar een concert te gaan van een hen nog onbekende componist die zelf ook expressionistische schilderijen maakte, te weten Arnold Schönberg. Kandinsky was zwaar onder de indruk van de vrijheid in toon en structuur van het tweede strijkkwartet wat die avond werd opgevoerd.

Naast deze invloeden bleken ook de invloed van theosofische theorieën van **Madame Blaratsky** en **Rudolf Steiner** bepalend te zijn voor Kandinsky.

Rudolf Steiner die we natuurlijk vooral kennen als de grondlegger van de antroposofie had sterke ideeën over esthetica en kunst die prikkelen om een nieuwe verhouding tot de kunst te vinden. Hij was zelf een opmerkelijk en veelzijdig kunstkenner. Zijn opvattingen hebben veel kunstenaars geïnspireerd bij hun werk. Hij besprak de verschillende kunsten afzonderlijk: schilderkunst, beeldhouwkunst, architectuur, poëzie en muziek, maar ook in hun onderlinge samenhang. Hijzelf liet zich niet onbetuigd in het kunstzinnig scheppen. Zo schreef hij vier drama's, ontwierp een aantal gebouwen, waaronder het Goetheanum in Dornach (Zwitserland) en riep de euritmie als een nieuwe bewegingskunst in het leven. Eind 2014, begin 2015 vond de succesvolle tentoonstelling *Rudolf Steiner – Alchemie van het alledaagse* plaats in de Kunsthal in Rotterdam. Voor het eerst was er in Nederland een overzicht van het veelomvattende oeuvre van Rudolf Steiner (1861-1925). Steiner is één van de meest invloedrijke en veelzijdige hervormers van de twintigste eeuw. Zijn gedachtegoed is nog springlevend. In het persbericht beschreef de Kunsthal: 'Steiner inspireert in zijn tijd kunstenaars zoals Piet Mondriaan, Wassily Kandinsky en Josef Beuys en houdt een vurig pleidooi voor sociaal ondernemen en duurzaamheid. In onze huidige tijd waarin maatschappelijke kwesties als een toenemend milieubewustzijn, aandacht voor biodynamische landbouw, eerlijke voeding en sociaal ondernemen gemeengoed zijn geworden, lijkt zijn gedachtegoed relevanter dan ooit.'

Kandinsky werd in 1866 in Moskou geboren. Aanvankelijk wilde hij advocaat worden maar brak zijn studie af om naar de kunstacademie in München te gaan. In cultureel opzicht was deze stad lang niet zo opwindend als Parijs of Wenen maar er gebeurde wel wat. Ook Thomas Mann woonde er en samen met **Franz Marc** en **Alexej Jawlensky** veroverde Kandinsky als 'de Münchener falanx' met het expressionisme het land stormenderhand. Kandinsky ontwikkelde de abstractie stapje voor stapje en weloverwogen. Op het moment dat hij zijn weg in de abstractie gevonden had besloot zijn vrouw bij hem weg te gaan. Dit komt dus erg overeen met wat Arnold Schönberg, met wie hij intussen een mooie vriendschap had opgebouwd, eerder overkwam toen zijn vrouw hem verliet bij het ontwikkelen van diens atonale muziek.

Le Sacre du Printemps - 2015
Olieverf op linnen
100 x 100 cm

Waar Guillaume Apollinaire (*Franstalige schrijver en dichter*) zijn inspiratie vooral ontleende aan het kubisme. Was het voor de Russische componist Igor Stravinsky vooral het fauvisme wat hem inspireerde.

Igor Stavinsky die met zijn *Le Sacre du Printemps* het beroemdste schandaal in het modernisme teweegbracht is naar mijn idee, samen met Picasso's *Les demoiselles*, verantwoordelijk voor de belangrijkste vernieuwing binnen de avant-garde en misschien wel binnen de kunst in het algemeen. Stravinsky was drie jaar eerder al wereldberoemd geworden met het ballet *L'oiseau de Feu (De Vuurvogel)*. De componist die had gestudeerd bij **Rimski-Korssakov** was in contact gekomen met de

oprichter van **Les Ballets Russes Serge Diaghilev**. Diaghilev had Stravinsky naar Parijs gehaald voor het schrijven van de muziek voor *L'oiseau de Feu*. Ook Picasso had voor Les Ballets Russes gewerkt. Hij was verantwoordelijk voor het decor van *Parade* (1917). In 1911 componeerde Stravinsky wederom de muziek voor een ballet en wel voor *Petroesjka*. Ook hier werkte hij in zijn tot dan toe typische stijl waarin zijn Russische achtergrond goed hoorbaar is maar hij experimenteerde ook al met polytonaliteit. Hoewel er binnen Les Ballets Russes meer geëxperimenteerd werd had men niet kunnen voorzien wat Stravinsky met de première van *Le Sacre du Printemps* teweeg zou brengen. De zaal kwam al na drie minuten in opstand. Er werd gefloten en gejoeld en voor- en tegenstanders gingen elkaar te lijf. Men was verdeeld. Saint-Saëns verliet de zaal en Maurice Ravel riep: "Geniaal". Uiteraard draagt naast het onderwerp 'een jonge maagd danst zich dood bij wijze van lente offer' de vernieuwende muziek en de modernistische choreografie, deze rel ook bij aan de mythe van dit stuk.

The dancer stripped bare – 2019
oilverf op linnen
100 x 80 cm

Nadat de gemoederen waren gekalmeerd bleek het stuk toch een groot succes en zou de *Sacre* nog vaak opgevoerd worden. De muziek werd later zelfs nog in de Disney-film *Fantasia* (1940) gebruikt worden waardoor er hele bevolkingsgroepen mee in aanraking zouden komen. Onder hen ook tientallen componisten zoals **Edgar Varèse**, **Aaron Copland** en **Olivier Messiaen** die zich door Stravinsky zouden laten inspireren.

Diaghilev was in 1917 ook verantwoordelijk voor een ontmoeting tussen de twee grootste vernieuwers van de twintigste eeuw. Dit zou tevens tot een mooie vriendschap tussen Picasso en Stravinsky leiden.

De wilde barbaarsheid van de *Sacre* had iets los gemaakt en vanaf dit moment was alles mogelijk.

Deze wilde barbaarsheid zouden we in haar volle glorie terug zien in de kunst van de **Cobragroep**. De **Cobragroep** was een avant-gardebeweging van kunstenaars uit Denemarken, België en Nederland en was van 1948 tot en met 1951 actief. De naam **CoBRA** is een acroniem van de hoofdsteden waar de oprichtende leden vandaan komen: Copenhagen, Bruxelles en Amsterdam. De Cobra-kunstenaars wensten in hun werk een vrije, spontane uitdrukkingswijze te bereiken, waarbij zij terug wilden keren naar de bron van het scheppen. Met hun spontane werkwijze en beïnvloed door de ideeën van **Karl Marx** richtten de theoretici van de groep, **Asger Jorn**, **Christian Dotremont** en **Constant Nieuwenhuys**, zich op een nieuwe maatschappij, waarin de kunst niet alleen vóór iedereen zou zijn, maar ook dóór iedereen zou worden gemaakt. Wanneer eenmaal de esthetische normen van de klassenmaatschappij zouden zijn afgeworpen, zou de natuurlijke drang tot

expressie los kunnen breken en een alomvattende volkskunst doen opbloeien. Kunst en leven zouden één worden. Dit was ook de periode dat er vrijer werd gesproken over seks en dit was dan ook steeds meer terug te vinden in de kunst.

In de jaren '50 werd er openlijker dan ooit tevoren geschreven over seks. Zoals in de boeken; *Bonjour tristesse* (1955) van **Francoise Sagan**, *Naked lunch* (1959) van **William S. Burroughs** en misschien wel het meest perverse door het onderwerp, de liefde van een man van middelbare leeftijd voor een minderjarig meisje, was *Lolita* (1953) van **Vladimir Nabokov**. Weinig boeken veroorzaakten meer opschudding en werden vaker verboden dan *Lolita*. *Lolita* is een verhaal over zowel leeftijd als seks, over de zorgen die kennis brengt, over het verschil tussen biologische en psychologische seks, over het verschil tussen seks, liefde en passie. *Lolita* is mooi en delicaat maar ook vulgair en voor haar leeftijd niet bepaald een muurbloempje. *Lolita* gaat over de liefde van een veertigjarige intellectueel Humbert voor een jong Amerikaans meisje Dolores Haze. Het boek veroorzaakte een schandaal. De roman kreeg het predicaat 'pervers' opgeplakt en Nabokov werd voor pornograaf uitgemaakt. Dit leidde ertoe dat het boek van 1956 tot 1958 verboden werd in Parijs en ook in de VS pas in 1958 gepubliceerd kon worden. Inmiddels wordt het beschouwd als een van de absolute hoogtepunten van de moderne romankunst.

Nabokov moest niets hebben van pretentius gewauwel over zijn werk terwijl filosofische, psychologische, literaire en politieke pretenties juist bijzonder geliefd waren onder literatoren en professoren in die tijd. In het kader van *Lolita* was het verband met Freud's psychoanalyse natuurlijk onvermijdelijk. Voor Nabokov was de literatuur slechts een nutteloze maar verfijnde vorm van vermaak, die verlost moest worden van elke maatschappelijke relevantie.

Nabokov was een zoon van een welgestelde familie uit het Russische Sint-Petersburg. Hij werd drietalig opgevoed en sprak naast Russisch ook vloeiend Engels en Frans. Nabokovs vader, Vladimir Dimitrijevitj Nabokov, was jurist, journalist en een minister in het liberale Kerenski-kabinet en werd in 1922 in Berlijn vermoord. Naast de moord op zijn vader verhoudt Nabokovs kunstenaarschap zich op een nogal schrijnende wijze tot de historisch ingrijpende gebeurtenissen in de twintigste eeuw. Hij heeft, kun je rustig zeggen, veel van die geschiedenis op een uiterst aangrijpende wijze aan den lijve ondervonden. De woelingen in St.-Petersburg, waar hij in 1899 werd geboren, de politieke spanningen in Rusland, die leidden tot de Oktoberrevolutie en de vlucht van het gezin Nabokov naar de Krim, de ballingschap in de jaren twintig en dertig in Berlijn, het antisemitisme, waartegen hij zich net als zijn vader teweerstelde en die zijn vrouw en haar familie trof, de gruwelen van zowel het fascisme als het communisme, waarvan hij al als jongeman de totalitaire kanten zag, en ten slotte de vlucht naar Amerika, een land dat hij bewonderde, en dat hem *Lolita* schonk.

Lolita - 2016
Olieverf op linnen
100 x 80 cm

Van het urinoir naar 4'33"

We gaan even terug in de tijd en wel naar het hier al veel besproken jaar 1913. In dat jaar namelijk vond in New York de **Armory Show** plaats. Het was een tentoonstelling van Amerikaanse en Europese Avant-garde kunst. Tot mikpunt van kritiek was vooral de zaal

Marcel Duchamp

Omdat volgens Duchamp bij conceptuele kunst het idee belangrijker is dan de vorm heb ik zijn zicht weggehaald

John Cage

Zoals Cage in 4'33" de klanken weg liet zo leg ik hem in dit portret het zwijgen op.

met kubistisch werk. Men sprak van de zaal der verschrikking en in het bijzonder moest het werk *Nu descendant un escalier* van Marcel Duchamp het ontgelden. Duchamp experimenteerde met het fauvisme en het kubisme maar bleek achteraf met zijn eerder dat jaar al gemaakte eerste 'readymade' *het Fietswiel* vooral de uitvinder van het dadaïsme. Duchamp wilde zich absoluut niet aansluiten bij een groep van kunstenaars maar was naarstig opzoek naar een eigen nieuwe stijl. Het introduceren van de 'readymade', een doodgewoon voorwerp presenteren als kunst, bleek een belangrijke stap in die zoektocht. Met *Fountain* uit 1917 bleek Duchamp één van de invloedrijkste kunstwerken sinds *Les demoiselles* gemaakt te hebben. Met dit werk stelde Duchamp vragen als: Wat is kunst, wanneer ben je een kunstenaar en wat is de relatie van de kunstenaar tot de toeschouwer? Met zijn 'readymade's', waarvan hij er in totaal dertien zou maken in zijn veertigjarige carrière, kan Duchamp naast grondlegger van het **dadaïsme** ook als de grondlegger van de **conceptuele kunst** gezien worden. Dit is een kunstvorm waarbij het idee, oftewel het concept, belangrijker is dan de esthetische waarde van het uiteindelijke kunstwerk. In de jaren vijftig en zestig kwam deze kunstvorm weer onder de aandacht door kunstenaars als **Jasper Johns** en **Robert Rausenberg** die opkwamen met een andere nieuwe stroming. Het *abstract expressionisme*.

Abstract expressionisme

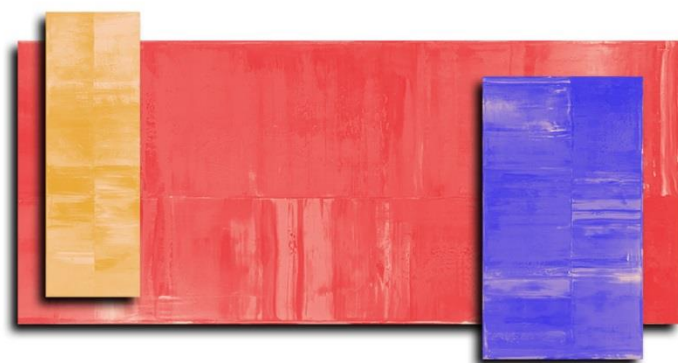
Het abstract expressionisme was een Amerikaanse stroming. De abstract expressionisten domineerde de kunstwereld in de jaren van 1946 tot 1960. Het was de eerste grote kunststroming na de Tweede Wereldoorlog en de eerste die de Verenigde Staten, en dan specifiek New York, als bakermat had. De schilders waren allemaal begonnen in de jaren dertig van de twintigste eeuw en hadden één ding gemeen: **Jackson Pollock**, **Mark Rothko**, **Arshile Gorky** en **Robert Motherwell** waren allen gefascineerd door de psychoanalyse en de invloed ervan op de kunst. Voor het eerst in de geschiedenis is de Amerikaanse kunst leidend. De

gezaghebbende positie van Parijs werd door de Tweede Wereldoorlog overgenomen door New York. Terwijl Parijs puin aan het ruimen was en aan de wederopbouw begon, verplaatste het hart van de kunstwereld zich naar New York waar een jonge groep kunstenaars de abstracte kunst een vlucht gaf. De schilderijen van deze zogenaamde 'New York School' behoren

tegenwoordig tot de duurste ter wereld. Toch heeft het *Abstract Expressionisme* veel aan de Europese inbreng te danken. Kunstenaars als Marc Chagall, Max Ernst en Piet Mondriaan vluchtten allen voor de Tweede Wereldoorlog naar Amerika. Ironisch genoeg waren het niet alleen Europeanen die de abstractie overzees brachten maar zij waren ook de eerste Abstract Expressionisten van niet Amerikaanse afkomst. Arshile Gorky was een Armeen die na de Turkse invasie in 1915 zijn geboorteland ontvluchtte om zich vervolgens in 1920 in Amerika te vestigen. Een andere grondlegger van het abstract expressionisme was de Nederlander **Willem de Kooning**. In 1926 ging de Kooning als verstekeling op een boot naar Amerika, en ging wonen in New Jersey, waar hij werkte als huisschilder. Het maken van kunst was toen nog een nevenactiviteit. In 1927 verhuisde hij naar een studio in Manhattan en werd beïnvloed door de artiest, kunstkenner en kunstcriticus **John D. Graham** en de schilder Arshile Gorky. Gorky werd ook een van zijn beste vrienden met wie hij later een atelier deelde.

Waar Gorky en de Kooning de verf zorgvuldig en bedacht aanbrachten waren er ook kunstenaars die de verf zo snel mogelijk op het doek wilden aanbrengen om zo puur mogelijk bij de emotie en beleving te blijven. Het bekendste voorbeeld hiervan is wellicht Jackson Pollock. Pollock legde zijn doeken op de grond om vervolgens in een soort extatische dans de verf op het doek te laten druppen en smijten. Bij deze zogenaamde 'dripping techniek' speelde het element van toeval een grote rol. Naast deze 'action painters' waren er de 'colourfield painters'. De belangrijkste vertegenwoordigers hiervan waren Mark Rothko en **Barnett**

Newman. Deze schilders waren geïnteresseerd in de uitdrukingskracht van kleur en het overbrengen van emoties en stemmingen met grote kleurvlakken. Rothko probeerde zijn toeschouwers in een bijna religieuze meditatie te brengen met zijn grote doeken waar licht contrasterende kleurvlakken een onderling duel aan lijken te gaan. Door de transparantie

Idee voor schilderij

Dissonant No. 3 - 2018
Olieverf op linnen
120 x 180 cm

waarmee Rothko kleurlaag over kleurlaag aanbracht lijkt de ziel van het werk op ongrijpbare diepte te liggen. Rothko die in 1913 met zijn familie van Letland naar Portland emigreerde maakte in 1947 pas de overstap van het surrealisme naar de abstractie.

Het zal niemand die mijn werk kent verbazen dat ik geïnspireerd ben door het werk van Rothko. Ook is het zinloos om de invloed van **Gerhard Richter** onder stoelen of banken te schuiven. Zelfs heb ik in het begin van mijn zoektocht naar abstractie getracht de beste man te kopiëren wat natuurlijk al snel onmogelijk bleek. Wel heeft het werk van

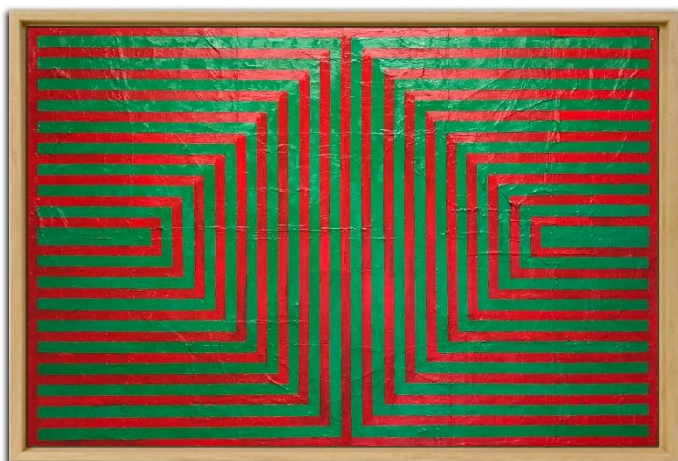
Richter diepe sporen in mijn werk achtergelaten. Het is zeker dankzij Richter dat ik mijn ware expressie kan uiten in abstracte kunst.

Minimalisme

Als reactie op de abstract expressionisten kwam het minimalisme op met als belangrijke vertegenwoordigers **Sol Lewitt** en **Yves Klein**. In 'minimal art' gaat het om eenvoudig aandoende objecten die geen representatie zijn van de werkelijkheid of een andere werkelijkheid suggereren. Ze zijn meestal gebaseerd op geometrisch bepaalde grondvormen of daarvan afgeleide samengestelde vormen. Een belangrijk aspect is het repeterende karakter. De Amerikaanse componist Steve Reich was een groot bewonderaar en latere vriend van Sol Lewitt. Later ging Lewitt ook een samenwerking aan met een andere 'minimal' componist. Samen met **Philip Glass** en **Lucinda Childs** zou hij het stuk *Dance* maken. *Dance* was een choreografie van Lucinda Childs op muziek van Philip Glass in een filmdecor van Sol Lewitt. Childs had eerder al samengewerkt met Glass aan diens inmiddels legendarische opera *Einstein on the beach*. Childs vervulde hier naast de rol van choreografe ook de rol van eerste soliste. Glass maakte de opera samen met Robert Wilson. De opera bevat vele referenties aan, maar vertelt geen verhaal over Einstein. Vanwege de duur van de opera (ongeveer vijf uur) en vanwege het feit dat er geen doorlopend verhaal verteld wordt mochten bezoekers komen en gaan wanneer ze wilden. De titel van de opera is gebaseerd op een foto van Einstein op het strand en op het boek *On the Beach* van **Nevil Shute** waarin de vernietiging van de mensheid door een nucleaire oorlog het thema is.

Pieces of Glass - 2018
Olieverf op linnen
150 x 100 cm

expressie. De thema's en muzikale frasen zijn gebracht op een hele natuurlijke manier net zoals Rothko simpelweg pigment aanbracht op doeken zonder lijst, zonder vernis en zonder titel. Puur de materialen vertellen het verhaal. De transparantie van Mozart brengt Rothko tot uiting door zijn gebruik van hele dunne verf in laag over laag. Naar mijn idee zit de

Veel twintigste -eeuwse moderne schilders zijn niet alleen erg geïnspireerd door muziek maar volgens velen is er ook een direct verband tussen bepaalde muziek en hun kunst. Zo zeggen mensen die bij Mark Rothko in het atelier geweest te zijn dat daar altijd opera op stond. In het bijzonder de opera's van **Wolfgang Amadeus Mozart**. Volgens Rothko gaf de transparante textuur van de compositie meer mogelijkheid tot

diepgang van zijn werk hem in deze techniek en overtreft hij naar mijn idee daarmee Mozart. Doordat deze enorm krachtige 'color-field' doeken toch enigszins simplistisch ogen doen ze mij sterk denken aan de componisten van de minimal music. Veel abstract expressionistische werken hebben het repeterende karakter gemeen met de minimal music. Denk maar aan Pollock. Zo heeft ook het werk van Rothko **Morton Feldman** gebracht tot het componeren van het stuk *Rothko Chapel*.

De avant-garde componist die naar mijn idee de belangrijkste voorzet op de minimal music heeft gedaan is **John Cage**. Cage zegt op zijn beurt dat hij bij het horen van *de Staat* van **Louis Andriessen** pas definitief zijn richting had gevonden.

De Staat van Materie – Tjeerd Zwinkels

De staat van materie is een vierluik van 1 bij 2,5 meter gebaseerd op de muziekstukken 'De staat' en 'De materie' van Louis Andriessen. Het kunstwerk bestaat net als de muziekstukken uit vier delen. Het muziekstuk 'De staat' is een zogenaamde minimalistische compositie. Ik heb dit aspect proberen door te voeren in het schilderij. Het schilderij is opgebouwd uit veel verschillende materie (jute, zand, lijm, klei, glas en olieverf). Door de bollen heb ik getracht structuur in wanorde aan te brengen.

Politieke lading

Evenals het muziekstuk 'De staat' heeft dit drieluik ook een politieke lading. Het werk is namelijk naast dat het geïnspireerd is op de muziekstukken ook geïnspireerd op de grote speaker muren waarmee Zuid-Korea propaganda richting Noord-Korea verkondigd. Dit beeld rijmt ook wel weer mooi met de titel 'de Staat'.

Mondriaan

Het derde deel van het muziekstuk 'de Materie' is een verwijzing naar de schilderijen van Mondriaan.

Het gebruik van de cirkels (en juist geen vierkanten) en het gebruik van veelal primaire kleuren is mijn interpretatie daarvan.

Plato

In het vierde deel zit een verwijzing naar Plato. In het muziekstuk 'de Staat' worden passages van Plato's bekendste en meest invloedrijke dialoog met dezelfde titel gebruikt. Andriessen hierover: "Zijn tekst is controversieel in politiek opzicht, misschien zelfs volkomen negatief: Iedereen kan zien dat de uitspraak van Plato dat de Mixolydische toonladder verboden moest worden wegens een nefaste invloed op de karakterontwikkeling absurd is."

Cage had zelf samengewerkt met Robert Rauschenberg en Jasper Johns en ook met Europese vernieuwers binnen de beeldende kunst zoals bijvoorbeeld Marcel Duchamp. Halverwege de twintigste eeuw werd duidelijk dat de twaalftoonstechniek wel was uitgewerkt. In 1952 schreef **Pierre Boulez** het artikel *Schönberg is dead*, en doelde daarmee niet zozeer op het overlijden van de componist als wel op diens manier van componeren. De twaalftoonstechniek van Schönberg ging Boulez echter niet ver genoeg. Boulez streefde naar meer abstractie en experiment binnen de muziek. Samen met **György Ligeti**, **Karlheinz Stockhausen** en John Cage kan Boulez tot de belangrijkste Avant-gardisten van na de Tweede Wereldoorlog gerekend worden. Zij waren ook degenen die gingen experimenteren met nieuwe technologieën zoals bandopnames, elektronische geluiden en computertechnieken. Bij geen van de componisten is die invloed zo merkbaar als bij John Cage. Cage werd ik 1912 in Los Angeles geboren en studeerde tussen 1935 en 1937 bij Arnold Schönberg. In 1952 ontmoette Cage Robert Rauschenberg. De twee beïnvloedden elkaar sterk en pas bij het zien van Rauschenberg's 'witte schilderijen' durfde Cage zijn stuk 4'33" voor piano op te voeren.

Cage probeerde de barrière tussen kunstenaar en toeschouwer te slechten zoals Duchamp de barrière tussen kunstwerk en voorwerp had geslecht. Bij Cage ging dat zo ver dat hij in bijvoorbeeld stukken als *Musicircus (1968)* zijn rol beperkte tot initiatiefnemer en liet vooral de toehoorder veel zelf invullen. Dit voerde hij zo ver door dat hij uiteindelijk in het geheel de muziek weg liet in de compositie 4'33".

Binnen onze landsgrenzen hadden wij naast Louis Andriessen nog iemand die volop experimenteerde met nieuwe muziek. De componist **Simeon ten Holt** zou hier vooral bekendheid vergaren met zijn tonale compositie van variabele lengte voor toetsinstrumenten met de titel 'Canto Ostinato'.

Ostinato No.1
Olieverf op linnen
100 x 100 cm

Made in China

Voor mij persoonlijk zijn wat betreft beeldende kunstenaars de belangrijkste inspiratoren: Marcel Duchamp, Mark Rothko, Pablo Picasso, **Gerhard Richter**, **Anselm Kiefer** en **Ai Weiwei**. Ai Weiwei (Peking, 1957) is een Chinees conceptueel kunstenaar, politiek activist en filosoof. Daarnaast was hij ook actief als architect en betrokken bij het ontwerp van het olympisch stadion in Beijing met de bijnaam 'het Vogelnest'. Weiwei verbindt de traditionele Chinese cultuur met zijn persoonlijke beeldtaal. Weiwei is beïnvloed door het Dadaïsme van

Marcel Duchamp. Bij het bekritisieren van de mensenrechtensituatie, de economische uitbuiting en de milieuvervuiling maakt hij intensief gebruik van het internet (een blog die dagelijks door tienduizend mensen wordt gelezen) en Twitter om te communiceren. Ai Weiwei past ook traditionele technieken en productieprocessen toe, en zijn kunst heeft een sterk sociaal component. In 2010 werd Ai Weiwei in het westen bekend met zijn installatie Sunflower Seeds in Tate Modern. Hij bedekte de vloer van de grote Turbinehal met miljoenen handgemaakte zonnebloempitten van porselein. Net als porselein, zijn ook zonnebloempitten

Sunflowerseed

Met mijn zonnebloempitten refereer ik aan het feit dat sommige bevolkingsgroepen figuurlijk worden uitgekleeft. Ik gebruik daarbij hetzelfde vertrekpunt als Ai Weiwei, de culturele revolutie in China.

Olieverf op linnen

80 x 120 cm

belangrijk in China. De pitten worden veel gegeten, maar ze hebben ook een traditionele, symbolische betekenis. En tijdens de hongersnood onder Mao waren kool en zonnebloempitten vrijwel de enige voedselbronnen. Mao Zedong, partijleider tijdens de Culturele Revolutie, werd in de propagandistische beeldcultuur voorgesteld als zonnekoning. Zijn volk zou als zonnebloemen die meedraaien met de zon moeten opkijken naar hun stralende grote leider. Tijdens de Culturele Revolutie waren overal afbeeldingen van zonnebloemen te zien.

Ai Weiwei verwijst met zijn porseleinen tapijt ook naar de massa-industrie in China, waar arbeiders dag in dag uit routine handelingen moeten verrichten. Voor zijn installatie liet Ai Weiwei in een jaar tijd door 1600 arbeiders in Jingdezhen, de porseleinhoofdstad van China, 100.000.000 zonnebloempitten van roomwit porselein maken. Deze werden stuk voor stuk met de hand beschilderd en gebakken in traditionele ovens.

The refusal to take any interest in the very likely prospect of a great flood

Olieverf op linnen

100 x 80 cm

Voor de beeldend kunstenaar die mij misschien wel het meeste inspireert is de zonnebloem ook een steeds terugkerend symbool. De werken van **Anselm Kiefer** raken mij dieper en werken meer op mijn emotie dan welk ander beeldend kunstwerken dan ook. Zonnebloemen zijn overal te vinden in Anselm's universum, vaak dood en vol met pitten. Hij ziet dit als een symbool van dood en wedergeboorte.

Ontleding van de Duitse ziel

Het is nog altijd even slikken als je het vroege werk van Kiefer ziet. Het gaat om foto's waar hij wereldwijde bekendheid mee vergaarde. Op de foto's zien we de kunstenaar een Hitlergroet brengen op locaties die belangrijk waren tijdens de Tweede Wereldoorlog. Hij maakte dit werk als reactie op het feit dat veel landgenoten zwegen over de oorlog. Kiefer was als het ware voorbestemd om zich zijn leven lang te verdiepen in de duistere ziel van zijn landgenoten. Anselm Kiefer wordt in 1945, twee maanden voor het einde van de Tweede Wereldoorlog, geboren in een katholiek gezin in een stadje in het Zwarte Woud. Op school wordt er weinig over het oorlogsverleden gesproken, het Wirtschaftswunder heeft absolute voorrang. Maar Kiefer wil wél graven in het verleden, zo diep hij kan, tot alle wortels blootliggen. Na een valse start als rechten- en literatuurstudent komt hij in Düsseldorf op de academie terecht bij Joseph Beuys, die zich eveneens verzet tegen het "geheugenverlies" van zijn landgenoten. Kiefers eerste artistieke uitingen hebben een hoog provocatiegehalte. De commotie die deze beelden veroorzaakt, is groot. Kiefer wordt van neonazisme beschuldigd. Toch heeft de kunstenaar geheel andere motieven. Hij tracht de onverschilligheid rond het oorlogsverleden van zijn land te doorbreken. Op deze vroege schilderijen roept hij ook de helden uit de Germaanse mythologie op. Hij maakt zo de link tussen het romantische ideaal van de natie en de latere uitwassen met de gekende dramatische gevolgen. Vooral de werken 'Margarete en Shulamith' die hij maakte naar aanleiding van een gedicht van **Paul Celan** inspireren mij. Het gedicht van de Roemeen Paul Celan heet 'Todesfuge' en refereert respectievelijk aan een Duitse Nazie vrouw, Margarete en een Joodse gevangene, Shulamith. Celan was zelf de enige Holocaust overlever binnen zijn familie. In 1970 pleegde Celan op negenenveertigjarige leeftijd alsnog zelfmoord.

Banality of evil
Olieverf op linnen
130 x 130 cm

De reden dat Kiefer zich zorgen maakt over het geheugenverlies van zijn landgenoten is dezelfde als waar ik me zorgen om maak, namelijk om het feit dat ik er niet gerust op ben dat het nooit weer zal gebeuren. De tweede wereldoorlog ken ik alleen van plaatjes, van beelden van onuitwisbare verschrikkingen. Dit was het hart der duisternis. Zulke gruwelheden zouden onvoorstelbaar moeten zijn. "Nooit meer!" riepen we toen. Toch zijn die beelden vervaagd en vervangen door nieuwe beelden van wreedheden. Waar ik me het

meeste zorgen om maak is wat ik om me heen zie gebeuren. Hoe in onze westerse welvarende samenleving het gevoel van onbehagen wordt opgedrongen. Dit gevoel van onbehagen beheerst het politieke debat. Ontevreden burgers verliezen het vertrouwen in de politieke elite. Men zoekt naar populistische alternatieven die inspelen op het onderbuik gevoel van die burgers. Eén van de belangrijkste kenmerken van het fascisme hebben deze populisten gemeen en dat is het opvoeren van een zondebok die schuldig is aan alles wat ons dat gevoel van onbehagen geeft. Andere kenmerken van het fascisme zijn dat het een sterk populistisch en nationalistisch karakter heeft. De nadruk ligt op nationale symbolen en tradities. Als ik naar ons eigen land kijk en zie hoeveel navolging politici als Geert Wilders en Thierry Baudet krijgen vind ik dat absoluut beangstigend en moet ik meteen aan het vroege werk van Kiefer denken: 'Mensen vergeet het verleden alstublieft niet'. Eerst lijken de ideologieën van de populist te absurd om navolging te krijgen maar vervolgens worden deze absurditeiten zo onderdeel van ons bestaan dat je vergeet hoe absurd ze eigenlijk zijn. Voor je het weet voer je jaarlijks een discussie over zwarte Piet.

Hannah Arendt schrijft tijdens het bijwonen van het Eichmann proces in Jeruzalem, waar ze tevens haar bekende theorie over de banaliteit van het kwaad zou ontwikkelen, dat ze werd getroffen door een opvallend gebrek aan diepgang bij de dader waardoor het onmogelijk werd om achter de onbetwistbare slechtheid van zijn daden dieperliggende wortels of beweegredenen te bespeuren. Dit lag volgens haar niet zozeer aan zijn domheid, maar aan gedachteloosheid. Om deze reden stelde zij zichzelf de vraag of het probleem van goed en kwaad, 'ons vermogen om recht van onrecht te onderscheiden', verband zou kunnen houden met ons vermogen om te denken.

Slotakkoord

Voor de meeste muziek, beeldende kunst en boeken die in dit essay behandeld zijn geldt dat het enige moeite van de aanschouwer of toehoorder verlangt voordat men het volledig waardeert. Soms is het als een goede wijn die je moet leren waarderen maar soms ben je opslag verliefd op een werk. Waar een *Amarone* je in het gezicht kan slaan en meestal meteen goed smaakt moet je bij een *Brunello* of *Barolo* enig moeite doen of er wat lekkers bij eten. Dat niet iedereen die moeite neemt is oké, in Volendam wordt vast ook prima muziek gemaakt, wel vind ik het kwalijk dat wij kunst en cultuur onze kinderen niet voldoende onderwijzen. We hoeven er natuurlijk niet voor te zorgen dat onze kinderen verslingerd raken aan Bach, Schönberg of Boulez maar ik vind het wel onze taak om ze met meer dan alleen de muziek uit Volendam en de hapklare brokken van radio en internet in aanraking te laten komen. We moeten ze meegeven dat dingen die afwijken van de hedendaagse norm niet persé raar zijn. Als we hiermee beginnen binnen de kunst dan kunnen we hier binnen de maatschappij op den duur ook de vruchten van plukken.

Mijn conclusie is dat er toch een dissonant te vinden is tussen mijn opvattingen en die van Arnold Schönberg. Waar Schönberg zegt: 'Als het kunst is, is het niet voor iedereen, en als het voor iedereen is, is het geen kunst', durf ik te stellen dat kunst voor iedereen is en dat smaak valt te ontwikkelen.